

Yulbasov Avazbek Muhtarovich¹

Abdurahmonov Muhammadmo‘yidin Bohodirjon o‘g‘li²

Axmadjonov Akmaljon Ahmadjon o‘g‘li³

Nazirjonov Ibrohimjon Anvarjon o‘g‘li⁴

[*avazbekakayulbarsov@gmail.com¹*](mailto:avazbekakayulbarsov@gmail.com)

[*abdurahmonovmuhammadmoydin@mail.ru²*](mailto:abdurahmonovmuhammadmoydin@mail.ru)

[*axmadjonovakmaljon85@gmail.com³*](mailto:axmadjonovakmaljon85@gmail.com)

[*nazirjonovi@mail.ru⁴*](mailto:nazirjonovi@mail.ru)

O‘rmon xo‘jaligi ilmiy-tadqiqot instituti

Andijon filiali ilmiy xodimlari

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘rmon xo‘jaligi ko‘chtxonalarida yetishtirilayotgan noyob manzarali o‘simliklarni istiqbolli navlari, shakllarini yaratish, ularning tarkibi bo‘yicha va ularni ko‘paytirish usullari haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Urug‘, uchastka, plantatsiya, issiqlik, madaniy o‘rmon, tuproq namligi, shkala, tuproq harorati,

Annotation: This article provides information on the creation of promising varieties and forms of unique ornamental plants grown in forest nurseries, their composition and methods of reproduction

Keywords: Seeds, plot, plantation, heat, cultivated forest, soil moisture, scale, soil

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktyabrdagi PQ-4850-son «O‘zbekiston Respublikasida o‘rmon xo‘jaligi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarorida madaniy

oʻrmonzorlar tashkil qilish jumladan pavlovniya daraxtini oʻstirish, koʻpaytirish va uning xom-ashyosini tayyorlash sohasini rivojlantirish boʻyicha alohida chora tadbirlar amalga oshirilmoqda buning natijasida oʻrmon ekinlar strukturasi yangicha tizimi joriy qilinmoqda. Bugungi kunda Respublikamiz oʻrmon xoʻjaligi oʻrmon boʻlimlarida yetishtirilayotgan noyob manazarali daraxt va butalarni yetishtirishda madaniy oʻrmonlarning ahamiyati katta boʻlmoqda Madaniy oʻrmonlar - bu sunʼiy barpo etilgan oʻrmonlardir. Oʻrmon mahsulotlarining asosiysi - yogʻoch - bu yagona qayta ishlab chiqaruvchi energetik xom ashyo hisoblanadi. Oʻrmon - yogʻoch, texnik, energetik xom ashyo beradi vaqimmatbaho oziqovqat va dorivor vositahamdachorva uchun ozuqa hisoblanadi. Oʻrmon ekologik sharoitga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Respublika oʻrmonlari togʻ-togʻ oldi mintaqada 9,6 mln ga maydonni egallaydi. Asosan ushbu sharoitda oʻrmonlar oqimlarni tartibga solish sifatida ahamiyati katta, ular tuproqni yuvish va yuvilishlardan saqlaydi. Choʻl mintaqada oʻrmonlari qumlarining harakatiga toʻsqinlik qiladi va ularning oazisga harakatini toʻxtatadi. Sugʻoriladigan yerlardagi oʻrmon daraxtzorlari qishloq xoʻjalik ekinlariga tabiat zararli omillarining taʼsirini susaytiradi, ularning hosildorligini oshiradi. Oʻzbekiston kam oʻrmonli respublika hisoblanadi (5% oʻrmonlashtirilgan). Faqat togʻlikning maʼlum bir qismi siyrak oʻrmonlar bilan qoplangan. Qumli choʻl mintaqada redinali daraxtzorlar mavjud. Oʻzbekistonning togʻ oldi pasttekisligining katta qismi fizikgeografik sharoiti hisobiga oʻrmon bilan qoplanmagan. Bu muommoni, yaʼni oʻrmonlashtirish masalasini yechishda sunʼiy oʻrmon barpo etishga - madaniy oʻrmonlarga ahamiyatli oʻrin ajratilgan. Oʻrmon urugʻchiligi madaniy oʻrmonlarhaqidagi bilimning bir qismi boʻlib hisoblanadi. U oʻrmon urugʻlarining rayonlashtirilishi, yaxshi daraxt shakllarini tanlash; ona urugʻli daraxtzorlarni ajratish, shakllantirish va 18 barpo etish, ularni parvarishlash, fenologik kuzatish va kutilayotgan urugʻ hosilini hisobga olishni; oʻrmon urugʻlari xom-ashyosini tayyorlash texnologiyasini, mevalardan urugʻlarni ajratishni; pasportlashtirish, saqlash vaularni transportda tashishni; ekish sifatini tekshirishni, urugʻlar va mevalarning zararkunanda va kasalliklariga qarshi kurashni oʻz ichiga oladi. Hozirgi davrda Oʻzbekistonda

ko'pchilik o'rmon xo'jaliklari, xususiyl xo'jaliklar madaniyl o'rmonlar barpo etish va ko'kalamzorlashtirish uchun ko'chatzorlarbarpo etib ko'chat yetishtirishayaptilar. Shu maqsadda daraxt va butalarning turlari bo'yicha urug' yig'ish, qayta ishlash, saqlash va ekishga tayyorlash ishlari bilan o'rmon xo'jalik mutaxassislarining ko'pchilik qismi shug'ullanishlariga to'g'ri keladi va kundan kunga o'rmon urug'chiligining ahamiyati ortib bormoqda. Daraxt va butalarning meva xosil berishiga tashki muxit sharoiti katta tasir ko'rsatadi. Bular iqlim va ekologik sharoitlardir. Meva hosil berishgi tasir etuvchi kompleks omillar yerug'lik,harorat, namlik, xavo, tuproq unumdorligidir.

1 – rasm Noyob manzarali daraxt va bitalar urug'lari

Bu omillardan meva hosilga xavo xarorati ko'prok tasiri etadi. Uzbekiston iqlim kursatkichlari buyicha turli-tumanligi bilan xarakterlanadi. Maydoni 451.2 ming km². Tog'li mintakalar 14.7%, chul tekisliklari 74.8%tog olditekisliklar 10.5% ni tashkil etadi.Toglarda 100 m balandlikga kutarilishi bilan havoning o'rtacha yillik harorati 0. 5-0.6 %ga pasayadi. 1000 m. balandlikda 9-11o S. 2000 m - 4.8) o S. 3000 m -0 dan 2,50 S gacha. 4000m-5 dan -7 o S gacha.Havo xaroratining bunday o'zgarishi. Xam maksimumi.xam minimumi.cho'l tekisliklarida xam kuzatiladi. Havo haroratining bunday o'zgarish xususiyati daraxtlarning mevahosil berishiga tasir ko'rsatadi.Nisbatan sovuk va nisbatan dengiz sathidan baland joylashgan yerdagi daraxtlarningxosil va urugining sifati tobiiy oreoldan daraxtlarning xosil va urugin nisbatan past bo'ladi. Bunday daraxtlar xosilga kirishi kech bo'ladi. To'lik pishib yetishmaslik va puch uruglarning katta miqdori shimoliyl mintaqalarda ko'prok uchraydi. Daraxtning o'sish sharoiti qanchalik yaxshi bo'lsa,ular qanchalik daraxtlarning ekologik

talablariga to'g'ri kelsa, shunchalik xosildorlik yuqori bo'ladi. Daraxtlarining gullashi va mevasining pishib yetilishi davrida obxavo sharoiti mevaning miqdoriga ta'sir etishi mumkin. Kech bahorgisovuqlar meva (urug') shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sovuqlar gulni va shakllangan meva tug'unaklarini shikastlashi 19 mumkin. Sovuqlardan asosan o'rik, bodom, eman, oq kayin, shumtol, olma va boshqa shular kabierta bahorda gullaydigan daraxtlar shikastlanadi. O'zbekistonning janubiy mintaqasiga xos bo'lgan quruq va issiq (garmsel) shamollar hosildorlikga katta talofat ko'rsatadi. Daraxtlarning serhosilligiga va hosil sifatiga changlanish sharoitiham katta ta'sir ko'rsatadi. Daraxtzorlarning meva hosil berishi. Daraxtlarning meva hosil berishiga ta'sir etuvchi omillar, daraxtlarning hosildorligini aniqlovchi omillar kabidir. Bulardan tashqari daraxtzorlarning meva hosil berishi ularning tarkibiga, yoshiga, to'liqligiga va turli o'sish sinfidagidaraxtlarmiqdoriga ham bog'liq. Daraxtzorlarning yoshi ortib borishi bilan hosili avval ortib boradi, keyinchalik esa pasayadi. Bu daraxtlarning yoshi ortib borishi hisobiga sodir bo'ladi. Urug'chiligining holati Respublika o'rmon xo'jaligining oldida turgan masalalardan biri o'rmonlar tarkibini va sifatini yaxshilash, ularning mahsuldorligini oshirishdir. Ushbu masalani oshirishda o'rmonlarni sun'iy tiklash va ko'paytirish asosiyrol o'ynaydi. Madaniy o'rmonlar ishini yuqoriirsiyxususiyatlarva ekish sifati ega bo'lgan daraxt va butalarning urug'i bilan ta'minlangan zaruriy shart hisoblanadi. Shunga asoslanib, holda o'rmon urug'lari ishini zamonaviy ilmiy texnik darajada yo'lga qo'yish o'rmon xo'jalik korxonalarining dolzarb vazifalaridir. Yuqori mahsuldorli o'rmonlarni muvaffaqiyatli o'stirish yuqori sifatli o'rug'larga va ko'chatlarga bog'liq bo'ladi. Daraxt va butalardan iborat o'rmonzorlar ko'chatzorlarda o'stirilgan urug'ko'chat va ko'chatlardan yoki o'rmonzorlar barpo etish uchun ajratilgan maydonlarga urug' ekish bilan barpo etiladi. O'rmonzordagi daraxt turi tarkibini va o'rmon sifatini, asosan mevali o'rmonlar hosildorligini oshirishda o'rmon barpo etish ishlarini irsiy xususiyatlari yaxshi ekish sifatini yuqori bo'lgan daraxtlar va butalar urug'lari bilan ta'minlash katta ahamiyatga ega. Daraxtlarning ko'pchilik xususiyatlari (shox-shab-balarining shavli, o'sish quvvati, kassallik va

hashoratlarga chidamliligi, hosildorligi va boshqalar) urug'larining genetik kodida muljallanadigan o'zgaruvchanlik bilan aniqlanadi. O'rmon barpo etish ishlari uchun belgilangan urug'larga yuqori darajadagi talablar qo'yiladi. Bu urug'ning o'sishining boshlangich davrida ulardagi oziq moddalar hisobiga o'simliklar o'sib chiqishi bilan moslangandir. Mike Garforth and James Mayers. Plantations, Privatization, Poverty and Power. Earthscan. Davlat standartlari bilan ekiladigan urug'larga qo'yidagicha talablar qo'yiladi: urug'lar tozaliligi -85-95%, (bularga qumda ekiladigan daraxt va butaturlari kirmaydi: qora saksovul va qarag'och - 55%, 60-65% va ularning unuvchanlik darajasi 60-90%. Biroq amalda urug'larning irsiy xususiyatlariga, ularning sifatiga yetarli ahamiyati berilmasligi madaniy o'rmonlartaraqqiyotini aniqlaydi. Misol tariqasida Gijduvon o'rmon xo'jaligidagi O'rta cho'l massivida urug'idan barpo etilgan pistazorni aytish mumkin. Bu yerdagi pistazorlar urug' sifatiga ahamiyat berilmasdan ekilganligi sababli to'liq nobud bo'lgan. O'rmon urug'chiligi madaniy o'rmonlar haqidagi bilimning bir qismi bo'lib hisoblanadi. U o'rmon urug'larining rayonlashtirilishi, yaxshi daraxt shakllarini tanlash; ona urug'li daraxtzorlarni ajratish, shakllantirish va barpo etish, ularni parvarishlash, fenologik kuzatish va kutilayotgan urug' hosilini hisobga olishni; o'rmon urug'lari xom-ashyosini tayyorlash texnologiyasini, mevalardan urug'larni ajratishni; pasportlashtirish, saqlash vaularni transportda tashishni; ekish sifatini tekshirishni, urug'lar va mevalarningzararkunanda va kasalliklariga qarshi kurashni o'z ichiga oladi. Hozirgi davrda O'zbekistonda ko'pchilik o'rmon xo'jaliklari, xususiyo xo'jaliklar madaniy o'rmonlar barpo etish va ko'kalamzorlashtirish uchun ko'chatzorlarbarpo etib ko'chat yetishtirishayaptilar. Shu maqsadda daraxt va butalarning turlari bo'yicha urug' yig'ish, qayta ishlash, saqlash va ekishga tayyorlash ishlari bilan o'rmon xo'jalik mutaxassislarining ko'pchilik qismi shug'ullanishlariga to'g'ri keladi va kundan kunga o'rmon urug'chiligining ahamiyati ortib bormoqda. Daraxt va butalarning hosildorligiga tashqi muhit ta'siri Daraxt turlarining hosil berishi ularning biologik xususiyatiga va tashqi sharoit muhitiga bog'liq. Biologik omillargadaraxt yoshi va genogip kiradi. Daraxt va butalar belgilangan rivojlanish bosqichiga yetganda har xil muddatda

meva hosil beradi. Reproduktiv xususiyati ya'ni takror hosil berib borishqobiliyati balog'atga yetgan bosqichdan, qachonki o'simlik ko'proq konstantlashgan va o'sish joysharoitining o'zgaruvchanligiga kamroq beriluvchan bo'lganda boshlanadi. Ma'lumki o'simlik faqat yoshligida o'zining tuzilishida o'zgarish qobiliyatiga ega. Bu xolatda ular yangi muxitga moslashadi, u urug'ini unib chiqqan kundan boshlanadi va balog'atga yetganda yo'qaladi. Daraxt va butalarning meva hosilga kirishi nafaqat ularning yoshiga bog'liq, balki xayotningko'p boshqasharoitlariga, avvalom bor oziqlanish sharoitiga bog'liqdir. Erkin holatda o'sayotgan va o'rmon chetidadaraxtlarningkeng tarqalgan ildizi va shox shabbalari yaxshi tuproq ozuqa, yorug'likga (fotosintezi) ega. Bunday daraxtlar o'rmonda o'sgan daraxtlar va butalarga nisbatan erta meva hosiliga kiradi. Daraxtva butalarning meva xosil berishi genetikfaktorlarva ushuindividuumning antogenezi bilan aniqlanadi. Ko'pchilik daraxt turlarida hosilga kirgan katta yoshdagidaraxtlar xaryili xamgulkurtak (generativ) hosil qilmaydi, shuning uchunxam ba'zi bir daraxt turlari xar yiliyaxshi xosil beradi, boshqalari 1-2 yil o'tib, bozi hollarda bir necha yillab urug' hosil qilmaydi. Ayrim daraxt turlari har yili meva xosili beradi, lekin bir maromda emas: bir yili ko'p ikkinchi yillar kamroq hosil beradi . Mo'l hosil beradigan yillar- urugli yil deb ataladi. Ko'pchilik daraxt turlarida urug'li yil har xil muddatlar oraliqlarida hosil bo'ladi. Daraxtlarning urug'li yiliga kirishidagi belgilangan katiy muddat yo'q. Bu ob-havo sharoitiga va ko'pboshqa omillardabog'lik. Ko'pchilik daraxt turlaridamevali kurtak joriy yil vegitatsiya dovrida hosil bo'ladi, .kelgusi yili gullaydi va urug' shakllanadi.urug'ning shakllanishi bir yildan ko'proq muddatni o'z ichiga oladi.Serhosil urug'li yillarning oraliq muddatlarida yaxshi o'rta va sust xosilli yillari bo'ladi. O'zbekiston tabiiy va suniy pistazorlarda yaxshi va o'rtacha xosil 1-2- 3 yillarda takroriy kutiladi. Lekin, hosildorligining kattalik jixatidan farqi axamiyatlidir Pista serxosilligi 40 yillarida uchmarotaba takrorlanishi mumkin. Oddiy shumtol ko'pchilik hollarda ikkinchi yiliga serxosil meva beradi. Tol,. terak, qorag'och, oq akatsiya,.zarang xar yili serxosil meva beradi.Erkin xolda o'saetgan va siyrak daraxtzorlardagidaraxtlar har yili yaxshi gullaydi va bir tekis hosil beradi. qalin va shox shabbalari tutashgan daraxt zorlarda bu

ko'rsatkich juda past. Masalan: shox- shabbarlari tutashgap kalin Samarkand viloyatining Saraykurgon o'rmon xo'jaligidagi pistazorlar deyarli hosil bermaydi. Meva hosil berish davriyligi -bu serhosil meva shakllanishida plastik moddalar zapasining katta miqdori sarflanishi bilan bog'liq bo'lgan biologik xususiyatlaridandir. Daraxt va butalarning meva hosil berishiga tashki muxit sharoiti katta tasir ko'rsatadi. Bular iqlim va ekologik sharoitlardir. Meva hosil berishgi tasir etuvchi kompleks omillar yerug'lik, harorat, namlik, xavo, Celeste Lacuna-Richman. Growing from Seed. Springer. tuproq unumdorligidir. Bu omillardan meva hosilga xavo xarorati ko'prok tasiri etadi. Uzbekiston iqlim kursatkichlari buyicha turli-tumanligi bilan xarakterlanadi. Maydoni 451.2 ming km² Togli mintakalar 14.7%, chul tekisliklari 74.8% tog olditekisliklar 10.5% ni tashkil etadi. Toglarda 100 m balandlikga kutarilishi bilan havoning o'rtacha yillik harorati 0.5-0.6 %ga pasayadi. 1000 m. balandlikda 9-11 o S. 2000 m - 4.8) o S. 3000 m -O dan 2 .5S gacha. 4000m.-5 dan -7 o S gacha. Havo xaroratining bunday o'zgarishi. Xam maksimumi. xam minimumi. cho'l tekisliklarida xam kuzatiladi. Havo haroratining bunday o'zgarish xususiyati daraxtlarning meva hosil berishiga tasir ko'rsatadi. Nisbatan sovuq va nisbatan dengiz sathidan baland joylashgan yerlardagi daraxtlarning xosil va urugining sifati tabiiy oreoldan daraxtlarning xosil va urugin nisbatan past bo'ladi. Bunday daraxtlar xosilga kirishi kech bo'ladi. To'lik pishib yetishmaslik va puch uruglarning katta miqdori shimoliy mintaqalarda ko'prok uchraydi. Tog'larda ular tarqalishining yuqori chegarasida kuzatiladi.

XULOSA

1. O'rganilgan ilmiy manbalardagi mavjud ma'lumotlar liana o'simliklarining manzaraviy ahamiyatiga ega o'simliklar sifatida shu kungacha bo'lgan vaqt mobaynida kam o'rganilganligi va doimiy ravishda ilmiy izlanuvchilarning tadqiqot obyekti sifatida diqqat markazimidan chetda qolmaydigan ishlarni amalga oshiramiz.

2. Liana turlari ichida ko'kalamzorlashtirishda keng foydalaniladiganlari yovvoyi uzum (toklar), Amur toki, Obvoynik, Lomonos, Kaprifol jimolosti,

Aktinidiya, Kirkazon (Aristoloxiya), Plyush, Limonnik va boshqalardan foydalanish uchun agrotexnik tadbirlar muhim hisoblanadi.

3. Respublikamizga introduksiya qilingan Glitsiniya, Tekoma turkumidagi bioxilmaxillikni istiqbolli shakllarini tanlash, biokimyoviy tahlil etish va ko'paytirish usullarini ishlab chiqish, plantatsiyalarini barpo etish shu kundagi ko'kalamzorlashtirish sohasi, agrotexnikasi uchun dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktyabrdagi PQ 4850-son «O'zbekiston Respublikasida o'rmon xo'jaligi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida» gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 26-iyuldagi 544-sonli O'rmon xo'jaligi ilmiy-tadqiqot institutining Andijon filialini tashkil etish to'g'risida qarori.
3. Mike Garforth and James Mayers. Plantations, Privatization, Poverty and Power. Earthscan. 2012
4. Celeste Lacuna-Richman. Growing from Seed. Springer. 2012
5. Брагина В.И. Вертикальное озеленения зданий и сооружений Киев: Будивелник, 1980.- 171с